

Zolnay László életműve

(1916–1985)

Nem polihistor volt, több annál. Polihistoroknak ugyanis az ókornak azon nagyjait nevezzük, akik az ismeretek összességével gazdálkodtak. Zolnay László régész, zenetörténész, kultúrfilológus, bölcselő volt egy személyben, olyan tudós, aki a felismert igazságot világos és könynyed stílusban mindenki számára közvetíteni tudta. Erkölcsei magatartása nem tett különbséget igazgató és áós munkás között. 1947. február 16-án — saját fogalmazását idézve — „Szerecsés István csákánya”, Zolnay sok évtizedes összpontosítása nyomán megtalálta a késő gótikus szobortemetőt, mely az utóbbi évtizedek legnagyobb magyar régészeti-művészettörténeti lelete. Demokratizmusa társakat és irigyeket támasztott, könnyítette, nehezítette alkotómunkáját. Mindez azonban csupán karakterének meghatározója, tette a magyar művelődéstörténet táradhatatlan szolgálata.

A siker páratlan volt, 1947-ben érte el életművének zenitjét a budai vár feltárásakor, amikor megtalálta az Anjou-kor gótikus remekműveit, melyek ma a Budapesti Történeti Múzeum kincsei. Mindez meggyorsította Zolnay László pályáit is. Megszüntette, pontosabban: mérsékelte a gáncsokat, erősítette könyveinek szabad jelzését. Ekkor írta meg, 1947–84 között, egyetlen lázas alkotó évtized alatt mindazt, amit egész életében gyűjtött, így ez a kínos, tapasztalat nem kallódott el. A Corvina Kiadó adta ki Zolnay László Szakál Ernővel írt közös könyvét 1976-ban. A budavári

gótikus szoborleletről. A leletfeltárással szoros összefüggésben adta ki a Gondolat Kiadó második bővített kiadásban Zolnay László *Ünnep és hétköznap a középkori Budán* című művét, amely az akkori városléleket, a budai otthonokat, piacokat, a sokadalmakat, művelődési viszonyokat, szokásokat, játékokat, mulatságokat eleveníti meg. Minden idegszálával arra törekedett, hogy könyveiben hiányok nélkül, teljességre és világosságra törekedve örökítse meg a középkori Magyarország fényeit, árnyait; Buda aranykorát, a Kincses Magyarországot. Száműzött minden hamis romantikát, és tudott lelkesedni is. Igaz, szellemet lehel írásában az adatokba, nem elégedett meg a lexikálitással, csak felhasználta őket. Összefüggésekre utalt, a középkori magyar élet európai határait elemelte. Nemcsak Budát, Esztergomot, Visegrádot, hanem Krakkót, Rómát, Isztambul is nézte. Számvetése mindig előretételek, szabadon közlekedik az időben, s megkeresi, megtalálja a folyamatot. Mindent érzékel a krónikákban — belőlük rajzolja meg a magyar középkor illanó hangulatát, tárgy emlékekből villantja fel a hajdani életet. A művelődéstörténész egyetemessége, stílári érzéke, pallérozottsága és mindig újításra kész tudása, belső küzdelme révén látatja a múltat, mely jelenünkben, jövőnkben is tetten érhető, s hogy a folyamat organikussá válik, azt a nemrég elhunyt Zolnay László művelődéstörténeti életművének is köszönhetjük.

L. M.

Zolnay László
Az elátkozott Buda
Buda aranykora

A jó öreg Dugonics

Születésének százötvenedik évfordulóján, 1968-ban, szépen ünnepelte szülővárosa Dugonics András életművét. A Tiszatáj hasábjain Illyés Gyula emelkedett szavakkal szinte a népi írók előfutárát méltatta benne, Szauder József alapos tanulmányban rajzolta meg arcképét, Mocsár Gábor pedig ellentmondásaira is utalva, jelentőségét mégis fölmutatva, a Magyar példabeszédek és jeles mondások gyűjtőjének időszíveségét és marandóságát állította középpontba.

A Szeged története nemrég megjelent második kötetében

Szőrényi László 23 lap terjedelemben foglalta össze Dugonics pályaképét. Alapjában Szauder értékelését téve magáévá, jól ellenpontozva ábrázolja az író és a tudós munkásságát. Szauder közvetítésével Horváth János álláspontját tolmácsolja, amikor hangsúlyozza, hogy Dugonicsnak esztétikai megközelítései nem voltak: számára az irodalom a nemzeti érület növelésére szánt eszköz volt. Jelentőségét Szőrényi azzal is jól érzékelteti, hogy Vörösmartyra, Arany Jánosra, Petőfire tett hatását hangsúlyozza.

Anélkül tehát, hogy az ő Dugonics-arcképének alapvonásait vitatnám, sajnálattal kell megállapítanom, hogy a monográfia Dugonics-fejezete nem vette tekintetbe a Szauder tanulmánya óta megjelent három fontos megnyilatkozást Dugonics értékelésének kérdésében. Elsősorban Kosáry Domokos nagy korszakmonográfiájának (Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 1980) ítéletei mellőzhetetlenek: mind Kosárynak, a nagy tudású és nagy tekintélyű tudósnak a személye, mind munkájának mint a műfajában egyedülálló teljesítménynek a rangja teszi kikerülhetetlenné a vele való szembe- nézést.

Az Etelka

Kosáry a korszak műveltségét három szintre bontva szemléli és mutatja be: a felső, magas szint alatt az egyszerűbb nemesség színvonalát, a „nemesi népiességet”, a harmadik pedig „a valóban népi, paraszti szint”. A második szintet, „a nemesi többség tartalmában elmaradt, régi, feudális nacionalizmusát” Kosáry szerint a legjellemzőbb Dugonics és Gvadányi képviselte. Nem győzi hangoztatni Dugonics „idegenellenes kirohanásait”, szemére vetve, hogy éppen ő a túlzó magyar, „akinek a nagyapja még nem tudott magyarul”. (Ez persze tévedés, mert a nagyapja, Dugonics Miklós, már itt született, sőt, a dédapja, Dugonics Mihály is minden bizonnyal már tudott magyarul.) Kosáry idézi Kazinczyt, amint az Etelkáról frissen, 1788-ban, úgy nyilatkozott, hogy szégyenkezik magyar voltán. De nem idézi Kazinczyt mindössze két évvel későbbi véleményét: „Az, aki itélve olvas, az ilyeneken nem akad fel, hanem inkább szívére szorítja lélekben maga előtt lebegő magyar Dugonicsát.” Kosáry szerint Kazinczy e véleményváltozása „mit sem változtat” két év előtti álláspontjának igazán: „Szavaiban az első szint, a nemzeti felvilágosodás bírálta ellenfelét, az elszabadult második szintet.”

Senki sem tagadta, hogy Dugonics — és „a magyarosok” — műveltsége Kazinczyénál és társaiénál alacsonyabb szintű, s hogy szemléletük nemesi, rendi. Ezt Horváth János, az irodalmi népiességről írván már 1927-ben megállapította: „az iroaami műveltségnek ez az akkori viszonylatban csakugyan alsóbb rétege volt az, melynek melegyében áttelelhetett az egyelőre lenezett és visszaszorított hagyomány”. S éppen ez az, amit Kosáry melőz, nem vesz figyelembe. Egyrészt, hogy a rendi ellenállást, a túlzásokba is torzuló némeellenességet II. József tén jászandékú, ám, megis magyarellenes intézkedéseit nívák ki, és ennyiben Dugonics konzervatívizmusa jórészt a „haza es haladás” ekkor törvényszerű szembekerülésének sajátlatos következménye. Másrészt viszont ez a nepiesség örözte meg a reformkor nemzeti ébredése számára a magyar hagyomány tudatát és anyagát: a honfoglalás történetét és a népszokásokat. Ebből a művésziellen források közt, de megőrzött hagyományból táplálkozott az Arpádiász, a Zalán futása, sőt a Tolai, a Buda halála, a János vitéz, még némiképpen a Bánk bán is! A legvégletebb fogalmazásban Szerb Antal magyarázta meg ezt az ellentétet a Szőrényitől szintén mellőzött tanulmányában, az 1929-ben írott Magyar preromantikában: „Ez a korizlés, minden csodálatos naivságával és tudatlanságával együtt, végtelenül áldásos volt a magyar irodalomra”. Mind a múltnak, a réginek, mind a parasztnak, a népnek az irodalmi tudatba való beleplántálása — Dugonics érdeme: „Bámulatos érzékletlensége stílus és irodalom iránt itt is áldásosabbnak bizonyult, mint sok esztétaköltő stílusbölcsessége”. Szerb Antal így látta Dugonics jelentőségét: „A »nemzeti lélek tüzes ébresztője« valóban megérdemli nevét, és a felújulás történetében voltaképp Kazinczy mellett kellene őt említeni. De önmaga, a magyar különység nagy hangsúlyozója, voltaképpen nagyon európai jelenség volt...”

Jellemző Kosáry elfogultságára, hogy még amit Dugonics javára kellene írnia, azt is gyanúba keveri. Dugonics tagadhatatlan érdeme, hogy magáévá téve Sajnovics Jánosnak a finnugor rokonságról 1770-ben kifejtett nézeteit, már 1788-ban, az Etelkában vállalkozott ennek a nemesi közvéleményben népszerűtlen tanításnak a terjesztésére. Kosáry szerint Dugonics ezt is a hagyományos nemzeti dicsőség még romantikusabbá színezésére használta föl. De miért volna ez hiba? Hiszen „a halzsíros atyafiság” eszméje éppen nem tetszett a köznemességnek, s Dugonics ennek ellenére vállalkozott népszerűsítésére. Ezért csak elismerés illeti, nem bírálat.

A tudákosság királyi oktatója

Kosáry könyvének három—négy helyén is fitymálva szól Dugonics matematikai tevékenységéről. Érdemét a mennyiségtan műszavainak megmagyarításában nem tagadhatja, tehát legalább ebbéli tevékenységét is gyanúba keveri. Idézi Dugonicsot: „csak azért is az algebrát és a geometriát magyar nyelven kiadtam, hogy megmutassam az ország előtt, hogy a német nyelv soha nem oly alkalmas a tudományoknak kimagyarzásában, mint a magyar nyelv.” Vonjuk le ebből azt a túlzást, amelyet II. József nyelvredeletének visszahatása kellően magyaráz, s akkor Dugonics ugyanazt mondja, mint „az első szint” elméletirője, Beszenyei György: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Dugonics műszavai (az egyetlen, gömb, gyök, hasáb, henger, köb, kör, maradék, szög, tétel és a többi) máig élnek, és ez önmagában is megszerezte számára a tudománytörténetben a halhatatlanságot.

Kosárynak kezére járt Szénássy Barna (A magyarországi matematika története, 1970), amikor

Dugonics matematikai tevékenységének túlértékelése ellen szólt föl. Ő elismerte ugyan a műszavak magyarításának jelentőségét, de Dugonics matematikai munkáiról, A tudákosság könyveiről rossz véleménnyel van. Dugonics bőbeszédűségén kívül a matematikai gondolkodás és szigor hiányát veti szemére. „A könyv — írta Szénássy — egy olvasott, történelmi adatokban eléggé tájékozott, egyébként azonban felszínes tudású, emellett túlzottan önimádatban szenvedő egyén tollának a jellegét viseli magán.”

Nos, igaz, Prónai Antal, Dugonics életrajzírója (1903) túlzott, amikor Dugonicsot korának legkiválóbb matematikusaként emlegette. Szendrei János 1968-ban elfogulatlanul fogalmazott, amikor Dugonics matematikai tevékenységének lényegét — a szaknyelv megmagyarítása mellett — abban látta, hogy „az akkori legújabb matematikai eredmények közvetítésében néhány már ismert eredményre adott újabb bizonyítást”.

Jellemző, hogy Dugonicsnak mint tanárnak a jelentőségét Szénássy — és nyomban Kosáry — miképpen igyekezett kétségbe vonni. Szénássy idézi ugyan Dugonics tanítványának, Katona Dénesnek egyértelműen elismerő emlékezeit Dugonics előadásának viláosságáról, utána mégis — hivatkozás nélkül — azzal hozakodik elő, hogy „más adatok” szerint Dugonics előadásai alacsony színvonalúak voltak, a vizsgákon pedig túlzott szigor és szörszálhasogatás jellemezte. Szénássy mégsem tagadhatja, hogy tanítványai rajongásig lelkesedtek Dugonicsért. Azt sem, hogy kartársai féltékenységből nem szerették; szöki-mondó, csiszolatlan beszéde, ellenzékiessége is sok haragost szerzett neki. Ismeretes a jezsuiták és a piaristák közti hagyományos ellentét, amelyet fokozott, hogy II. József betiltotta a jezsuita rendet, és Dugonics is a jezsuiták elbocsátása után kapta meg az egyetemi katedrát. Szénássy is, Kosáry is az exjezsuiták vádaskodásainak ad inkább hitelt Dugonics ellenében, mintsem hiveinek, tanítványainak hinne. Még azt is szemére vetik, hogy Martinovicsot elgáncsolta a nagyváradi akadémia matematikai tanszékének elnyerésében. A pályázattal járó vizsgán Dugonics — nem egyedül, a volt jezsuita Makó Pállal egyetértésben — nem találta Martinovics tudását elégségesnek.

Cserei

Szőrényi László mindössze egy bekezdést szán Dugonics utolsó regényének, a Cserei-nek (1808). Nem Horváth János mutatta ki, mint írja, hogy ez Voltaire Zadig című szatirikus regényének magyarítása; tudta ezt már megjelenésekor a 18 éves Kőlcsey Ferenc is: „Elméssége ezen könyvnek a magyarban is szembeűnő, noha azt az Öreg a maga caprice-jainak [ötleteinek] feláldozta”. Horváth János 1907-ben (s nem 1908-ban, mint a Szeged története jegyzetében áll) pontról pontra összevetette az eredeti művet az átdolgozással. Kimutatta az egyezéseket és Dugonics saját leleményeit. Pl.: az, amely Arany Jánost, Toldinak a cseh vitézzel való viadalát is ihlette: az ellenfelet Cserei is futni hagyta volna, ha a legyőzött alattomban nem támadott volna.

Illyés Gyula 1968-ban ezt írta: „Boldog és hálás előfizetője lennék Dugonics művei új kiadásának.” Mocsár Gábor ugyanott a Magyar példabeszédek és jeles mondások új kiadását sürgette. (Erre vonatkozó megismételt javaslatunkat eddig a könyvkiadók elutasították.) Am Szőrényi nem említi, hogy 1975-ben a Magyar Helikon kiadta a Cserei-t Kerényi Ferenc utószavával. Ez pedig több okból is említésre méltó esemény. Egyik, hogy a „reakció” Dugonics nemcsak olvasta, ismerte a fölvilágosodás nagy harcosát, Voltaire-t, de nem áttalotta magyarrá átültetni egyik művét. Igaz, a szatírák kilúgozta a regényből, és — hajlama szerint — kalandos történetek sorozatává tette, de megőrizte Voltaire haladó eszméinek jó részét. Elítéli benne Dugonics a rabszolgaságot; az embertelen hagyományokkal (pl.: az özvegyek fölázdosásával férjük halála után) szembeállítja az emberi észet, az okosságot; az egyenlődi helyett „az erősebb többet bír” elvét hirdeti; a kuruzslással szemben a „dologra szoktatással” gyógyít; a szomszéd nepekkel való békességet előbbre valónak tartja a hadakozásnál. Kerényi joggal mutat rá, hogy a Cserei ma is olvasható; stílusa erőteljes, eleven, s hogy Dugonics tájnyelvi írásmódja az Etelka óta sokat csiszolódott. Horváth János már 1907-ben a Cserei-nek is azt a szerepét hangsúlyozta, amelyet két évtized múlva Dugonics egész életművének summájaként fogalmazott meg: előfutára XIX. századi költészetünknek, Vörösmartyinak, Aranynak.

A jó öreg Dugonics, ahogyan Juhász Gyula szerető elfogultsággal nevezte, egyéni és történelmi korlátai ellenére is megérdemli a hálás utókor tiszteletét. Halálakor az egykor oly zord kritikusa, Kazinczy is azt írta: „Maradjon örök áldásban emlékezet!”.

PÉTER LÁSZLÓ